

ЧАЗАК ДАРГАЗЫ ШЫҢГЫЫ НЕГЭЭН

Эзирик чолаачының буруузу-биле болган орук-транспорт озал-ондааның, аңаа 5 харлыг чаш уругнуң амы-тынындан чарылганын, үш бичии кижилерниң балыгланган чылдагаанын сайгарарын Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол негээн.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ажылчын сургакчылааш-биле Москвада чоруп турар, бодунун эрге-хоойлу камгала-ын харыылап турар оралакчызы

Артур Монгалга селектор хуралын эрттирерин дааскан. Ол ышкыш регионнуң иштики херектер сайы-ды Александр Лобановтан болган хай-халаптың истелгезин онза

контрольга алырын, оруктарга айыыл чок чорукту хандырап талазы-биле хемчеглерни алырын негээн. Артур Монгалдың чугаалап турары-биле алырга харысалгага чүгле эзирик чолаачыны эвес, озал-ондактың болурунга буруулуг болган кижилерни база онаарын Чазак Даргазы негеп турар.

Ол орук озал-ондаа бо чылдың март 15-те Кызыл кожуунуң Элегес-Аксы суурга болганын сагындыраал. Полицияның дың-

наткан медээзин езугаар алырга, ол чолаачы «Жигули» автомо-бильди бодунуң төрелдеринден ачылап алган. Эзирик чолаачы кудумчуга ойнап турган уруг-ларның кырынче халыда берген, ооң түннелинде бир уруг эмнелгеге амы-тынындан чарылган, өске үш чаш кижилер база когараан, оларның ийизи — аар байдалдыг.

Когараан уругларның ада-иелери-биле ажылды социал албан черлери-биле кады чорударын

республика Баштыңы дааскан дээрзин А. Монгал чугаалаан. Кежээ орайтай бергенде ол бичии кижилер канчап даштыгаа улуг улустуң хайгааралы чок ойнап турганын тодарадыр уjurлуг. Ол истелгениң түннели кандыг-даа болур болза, эрге-чагыргалар эргежок чугула дузаны ол өг-бүлелерге чедирер.

ТР-ниң албан-езузуунуң сайтызындан.

♦Мөөрей ♦Мөөрей

ЧЫЛДЫҢ БАШКЫЗЫ КЫМ БОЛУРУЛ?

Март 18-те Кызылга «Чылдың башкызы», «Чылдың кижизидикчи башкызы», «Тускай эдип-чазаар өөредилге чериниң тергиин башкызы», «Төрээн дыл болгаш литератураның тергиин башкызы» конкурстарының регионалдыг кезээ эгелээн. Оларга республиканың бүгү кожуун-нарынга болуп эрткен шак ындыг мөөрейлерниң 19 тиилекчилери киржип келген.

Байырлыг ажыдышкын Кы-зылдың №1 школазынга болуп кен. Аңаа өөредилге болгаш тем сайыдының оралакчызы адмир Ооржак бо чылын 20 ижист-башкылар, 14 аныяк ижылар, 20 төрээн дыл болгаш ература, 10 эге класстар, 16 илгелиг школаларның логопед, сектолог башкылары киржир эзин дыңнаткан. Чылдан чылче курстун киржикчилериниң саны оор.

Ажыдышкынның улуг-хүнде ганы таварылга эвес, ырак-кожууннардан келген баш-ар, жори кежигүннери неде-ын башкы хүнүнден эгелээш 24-ке чедир чымыштыг илче кирипкен. Башкылар бол-кижизидикчилер боттарының илдарының чогаадыкчы та-тырылгаларын, уруглар-биле кичээлдерни, «тогерик дарны», Интернет арыннарын,

методиктиг сайгарылгаларын, мастер-класс, дискуссия кичээл-дерин коргүзүп турар. Өөреникчи-лерге амгы үениң чидиг айтырыг-ларынга хамаарыштыр импрови-застыг сайгарылга хевиринге чугааны, ада-иелер-биле башкылап ажылының амгы үеде байдалының дугайында беседаларны база чорудуп турар.

Тыва дыл болгаш литература башкылары ажыдышкын соонда Кызылдың №2 школазының баазазынга кичээлдер болгаш класстан дашкаар хемчеглер эрттирериниң эртем-методиктиг сайгарылгаларының делгелге-таныштырылганын организаастаан. Национал школалар сайзырадыр институттун директору, «Төрээн дыл болгаш литература — 2012» конкурзунуң жори даргазы Алевтина Шаалының демдегеп турары-биле уругларның киж-болуп хевирлеттинери, сагыш-сеткилиниң сайзыралы ооң төрээн

Мөөрейниң ажыдышкыны байырлыг байдалга эрткен.

дылы, литературасы-биле сырый харылзаалыг. Уругларны чечен чогаалдың ханы утказын билип, боданып номчурунга чаңчыкты-рары кончуг чугула. Ынчангаш төрээн дыл башкыларынга тускай

мөөрейни эрттирип турары өөрүн-чүг.

Ук хемчег «Бистиң чаа школа-выс» эгелээшкени боттандырар сорулгалыг нити өөредилге чаар-тылганың программаның

иштинде эртип турар. Мөөрейниң түннелдерин март 26-ның үндү-рүлгезинден номчуур силер.

Шончалай МААТЫ-ООЛ.
Инна ПРИНЦЕВАНЫҢ тырт-тырган чуруктары.

Башкыларга байыр чедирешкини.

Делгелге-таныштырылга эгелээн.

САЙГАРЛЫКЧЫЛАРНЫҢ АЖЫЛ-АГЫЙЫН ҮНЭЛЭЭН

● Кызыл хоорайның мэриясында

«Малышок», «Сфера» садыгларының ээси, сайгарлыкчы Елена Ондарга шаңналды тыпсып турары.

Эрткен неделяда Кызыл хоорайның мэриясында ТР-нің экономика сайыды Людмила Трусова, экономика сайыдының оралакчысы Дайынчы Ондар, ТР-нің Дээди Хуралының (парламентинин) бюджет болгаш экономика хөгжүлдээринин талазы-биле комитетинин даргазы Маргарита Чүлдүм, Кызыл хоорайның мэринин экономика болгаш саң-хөө талазы-биле бирги оралакчысы Меңги Кара-оол Чурттакчы чоннуң амыдыралында ачы-дуза чедирилгези, садыг-саарылга болгаш чуртталга-коммунал ажил-агыйының хүнүн (март 18) таварыштыр үрө-түннелдиг ажилдап чоруур сайгарлыкчыларга байыр чедирген.

ТР-нің Дээди Хуралының, ТР-нің Экономика яамызының болгаш Кызыл хоорайның мэриясының өөрүп четтиришкен бижектери-биле чоннуң бүзүрелин шагда-ла чаалап алкан «Өлчей», «Чинчи-Шуру», «Тюльпан», «Юность», «Азас», «Села», «Курай» болгаш херээжен чоннуң мактап ханмазы салон «Леди ли», ресторан «Сувон», «Буян-Бадырғы» аалчылар бажыңы дээш, оон-даа өске ниитизи-биле 16 хууда садыг организацияларын шаңнаан.

Амгы үеде ортумак болгаш биче сайгарлыкчы чорук чүгле Кызыл хоорайда эвес, а республикада көскүзү-биле хөгжүп олурар. Ук адыр Бүгү-чурттуң хереглекчилер рыногунда эң кол черни ээлеп турар болгаш бистиң республиканың социал-экономика сайзыралында канчаар-даа аажок улуг үлүг-хуузу кирип турар.

Сайгарлыкчы чорукче чылдан

чылче чаа-чаа кижилер кирип, не-межиб турза-даа, ажил-чорудулга-зының хөндүрүлбейн, рынок чижилгезин ууп шыдавайн барганындан оларның барык чартык кезин дедир үнүп турар. «Күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдырары» программаның ачызында чаа эгелеп чоруур сайгарлыкчылар деткимчени ап, немелде ажилчын олуттарны тургузуп турары өөрүнчүг.

Бистиң республикада бут кырында быжыг турупкан, ажил-чорудулгазын бурунгаар бүзүрелдиг шуудадып чоруп олурар садыг организацияларының бирээзинге «Өлчей» садыгын хамаарыштырып болур. Ук садыгның ээлери чөөн чүк улусунун чүүлдерин садып, чоннуң сонуггалын улам кыптыктырып турар. «Леди ли» аттыг каастанып чараштарының салонунда чүгле 7 кижиге ажилдап турар-даа болза, олар хоорайның херээжен чонун чедимчелиг хүлээп ап турар. «Чинчи-Шуру» идик-хеп садыгы келген чонун ыяп-ла өөртүр дээрзи билдингир.

Чалаттырган сайгарлыкчыларга, Тываның экономиказының чаа хевиринин тургустунарынга оларның кириген үлүг-хуузу, бир демниг чоруу, деткимчези дээш Людмила Трусова база катап өөрүп четтиргенин илереткен.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

«Леди Ли» салонуң администратору Надежда Васильевага шаңналды тыпсып турары.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

Хүннүң медээл

ОРУК АЖЫЛ-АГЫЙЫНГА 647 МЛН. РУБЛЬДИ ТУСКАЙЛААР

Тываның орук ажил-агыйынга бо чылын 647 млн. тускайлаар, ол дээрже эрткен чылдаазындан ийи катап турар.

Россияның Транспорт яамызы болгаш Федералдыг орук агенттели автооруктар эргелелдеринин удуртукчулары-биле видео-конференция эрттирген. Регионнарның орук фондуларын тургузарының болгаш «2010-2015 чылдарда Россияның транспорт системазын чаартыры» федералдыг тускай сорулгалыг программаның күүселдезинге дүүштүр көдээ оруктарны тударының дугайында айттыргыны аңаа сайгарган.

Видеоконференцияның түннелдеринге хамаарыштыр республиканың орук-транспорт комплекзинин болгаш харылзаа сайдыының оралакчысы Кызыл-оол Сарыглар мынча деп демдеглээн:

—Аңаа болган чугаа бистиң

республикага база дортжыр. Орук фондузун т чорук республиканың орук агыйының херегелелдеринин мн. рубльди мөөңнөп алны берген, ол дээрже эрткен чылдаазындан барык ийи акша болуп турар. Ынчангаш ажилгалдың 60 км оруун кылыдыр септеп алыр болур бис. Эрткен чылын күзүг 23,8 километр болган рубльди тус чер ужуро-оруктарны септээринче база ол хире акшаны палдыг тургузулганың бичанының девискээрлерин тал септелгезинге болгаш кылырынга үндүрер.

ӨРТКЕ УДУР ЭКИ ТУРА ДРУЖИНА ТУРГУСТУНАР

Онза байдалдар талазы-биле өртке удур комиссиязының хуралы болган, аңаа 2012 чылдың өрт айы сезонунга белеткел дугайында айттыргыны чугаалашкан.

ОБЯ-ның Кол эргелелинин начальнигинин оралакчысы Владислав Солонцовтуң чугаалап турары-биле алырга Бүгү-россияның өртке удур эки тура ниитилелинин республика салбырының кежигүнүгө кирериң күзүн 1000 ажыг хамаатыларның билдиришкенин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужу-дугаа үндөзүлээш, ийи иштиги хоойлу актыларын ажилдап кылып турар: өртке удур эки турачыларның социал болгаш эрге-хоойлу магадылалдарының болгаш амы-

тынын болгаш кадыкшылы ладырының дугайында. Ы өрттерниң профилактика болгаш оларны өжүрери жип турар хамаатыларга чиигелделер көрдүнген, чуртталга бажының туду-га тудуг ыяжын аңгылаары ныйлаашкын эрттирген өжүрер-камгала ажил чорутканы дээш акша тө бодунуң ажилдап азы е турар черинге чок турга дээш акша компенсация

ААРЫГЛАРНЫ ТОДАРАДЫРЫНГ ДУЗАЛААР

Гепатит болгаш ВИЧ/СПИД аарыгларын тодарадырынг дузалыг диагностика чаа дериг-херекселдерин 2012 чылда эккээр.

Мындыг сорулга-биле федералдыг бюджеттен 2,9 млн. рубльди аңгылаан дээрзин кадык камгала болгаш социал хөгжүлдө сайыды Анатолий Дамба-Хуурак дыңнаткан. РФ-тин Кадык камгала болгаш социал хөгжүлдө яамызы биле Тываның Чазааның аразында субсидия акша бээринин дугайында (ол талазы-биле төлевилелди Чазак хуралында бадылаан) дугуржулга чардынган соонда, ук акша-хоренгини бистиң регионче шилчидер.

Анатолий Дамба-Хуурактың чугаалап турары-биле алырга айыыл-

дыг социал ол аарыглар демисел чорудар талазы-биле албан черлеринин мадыг баазанын быжыглаарын дералдыг дузаны кады адырышкын хевиринге көргүзүп турары ол. Ынчан айттыргыны шийтпирлээр Тываның 2012 чылда бюджет 1 млн. 250 муң рубльди аңгы көрдүнген. Ниитизи-биле чирг-херекселди садып алыр 4,2 млн. ажыг рубльди үндө

ТР-нің албан-ези сайты

«ШЫННЫҢ почтазындан»

БОЛУ БЭЭР ЧАДАВАС

Эргим чыраа-бажычылар! Силериниң суурнуң чурттакчыларының суг хандырылгасы-биле бергедежиб турарын солундан номчааш, дараазында чүүлду сүмелекседим.

Чыраа-Бажы Дагыр-Шеми хемчигештин аксының чанында иемдик ховуда чыдар болгай. Ол хемниң суу эгезин ап, агып бадып чыткаш, чер адаанче кире берген. Суурдан ырак эвес, тараа шаңының чоогунда, 6 километр хире черде сугнуң ханызын хынап шинчилээш, ону мөөңнедир доскаш, чер адаанга хоолайлардан чоргускаш, оларны таварыштыр сугдан бадырып болгу дег. Сугнуң эгези суурнуң эң бедик черинден үнген болгаш агым бадырышкыны күштүг турар ужурлуг. Маңаа кандыг-даа электри энергиязы хереглеттинмес. Бети дээр Ак-Довурак хоорайда даг-дүгү комбинадын чижетлеп ап көрээлиңер. Олче 5 километр ырак хемден улуг электрилиг

насос дузазы-биле дагның кырыкы кезээнде турар комбинатче сугну дамчыдып, хөй электри күжүн ажылдап турар.

Мен Чыраа-Бажының девискээринде бедик черниң суун чавыс черлерге бадырып, ажылдап турганын көргөн болгаш мону бижиб турарым ол. Оон дугайында 2008 чылда «Тываның аныяктары» солунга бижиб турган мен. Үстүнде айтыпкан арганы ажыл-лаар болзунарза, чымчак хорзуннуң ховулардан элбек дүжүттү алыры чугаажок.

Ону эгелеп, херек кырынга боттанды-рарда акша-көпөк хереглеттинер, ынчалза-даа үүле бүдө бээр болза, чарыгдалдарын дораан эгидиптер. «Хүн, суг, довурак — бистиң кол чемгерикчилеривис» деп чүүлду утпайн, кады демниг ажилдаарыңарны күзедим.

Бады ООРЖАК.

Кызыл хоорай.

МЕДЕНИ ТАРЫП ШЕНЕЦЕР

Черлик меде Тываның барык бүгү девискээринде үнүп турарын билер мен. Ол үнүш өл-шыкка кончуг ынак, сайлыг-даштыг болгаш кужурланча-даа хорзуннуң черге үнер. Ол — сырый, чөкпүр үнер үнүш.

Дазылы черже ханы, а бедип өзери барык бир метр ажа-даа бээр. Бир гектардан оон 4-5 тонна дүжүдүн ап болур. Меде — мал-маганга хоолулуг чөм. Черлик, сарыг меде чип турган малга өске сиген каап бээрже, чивес боор чүве болгай. Тарыыры база оон үрезинин чыып алыры берге, ындыг-даа болза, кескен сигенни бөлгөш хөп-пээннээш, сарааттаан черниң орнундан азы аалга мал чемгерип турган черлерден бөле ширбип тургаш, үрезинни чыып, бөлүп ап болур.

Черлик, сарыг медени тарып алыр дизе,

ону чазын сула-биле кады чаштыргаш, сула-биле кады ажаап алгаш, дараа чылын сула тарывайн, сугатты чорудгаш, оон сарыг чечээ кургал дүшүп үрезинин чыып ап болур-ла. Школа никчилеринге черлик медениң үрө чыгыдыгаш, дуржулга азы шенелде школа чанынга чоп тарып болбас дег гектар шөлге арыглап каан медени чаның чижек-биле хемчээли 5-тен 8 ки билип алза, ажырбас. Черлик меде хө нүн чайгаар үнген оѳду-дур, ону тары чоп шенеп болбас деп, шененер даан

Оолак КАРА-С

Чыраа-Бажы суур.

ЧАШТАРЛЫГ ЧАШ АВАЛАР

(назы четпээн иелер дугайында сөс)

Чоокта чаа бир автобуска
чоруп олур, чанымга олурган ийи
херэзжен кижиниң аразында
хөөрешкенин орук дургаар
дуннаар ужурга таварышкан мен.
Ажыл-агый, өг-бүлө, ажы-төл...
күжүр херэзжен чон оон өске
чүпүң дугайында чугаалажыр ийик
ач. Ынчалза-даа ол аразында бир
көдүрлүп келген тема мээ
сагыжымны хөлзеди каапкан.
Школа назылыг, элээди уругнуң
сатталгаш божуп алганынга
хамаарышкан чугаа үнүп келген.
Ийи херэзжен кижиниң бирээзиниң
школаны уруу иштели бергеш,
өөрөнмөй бажыңында олурар, та
канчап ЕҖГ дужаар, та канчап
өөрөнип кирип алыр дээш муңчулуп
туурай билдине берген.

Назы четпейн уруг-дарыглары
бээр чорук ада-иеге, ниитилелге
арын айтырыг болуп турарын
билгир бис. Чамдык улус ук бо-
лушкунну баянчыг, чүдөк чүүл
кылдыр хүлээп көөр болза, өс-
көлери ол болуушкунче улуг ки-
изингей салбазын кызыдарлар.
Санчурагайлар бүгү делегейде 18
жар четпейн иштелип божуп алыр
ийкеге, азы уруг дүжүртүр тава
рылгаларнын көвүдөп турарын
иерчилеп турар. Ооң-биле кады
социал шинчилелдер делегейде,
ооң иштинде Россияда эр-хе-
рээжен харылзаа тудуп эгелээр
жар-назын «аныксыгы»-ла олурар
дээрин көргүзүп турар. Россияда
жар дугааргы чаш кижиге 20 хар
жетип авадан төрүттүнүп турар,
жарыңна 1,5 мүн хире чаштар 15
жар четпезин иелерден. 9 мүн хире

негелдezi езугаар назы четпээн уругларны чүглe уруг-дарыгланьр ужурлуг апарганда өглeп-баштап болур, өскээр чугаалаарга, назы четпээн уруг иштели берген болза, бадылаштырып болур дээни ол.

А эрте огленири, эр-херээжен харылзаа тудары, уруг-дарыглан-ныры назы четпээн уругларга кандыг салдар чедирип боурул?

Эмчилернийг санап турары-
биле, эмин эрттэр эрте өг-бүлө
амыдыралынче кирери, божууру,
ава хүлээлгезин күүседири назы
чөтпээн уругларга чүглө эмоцио-
налдыг эвес, а мага-бодунга,
кадыкшылынга база хоралыг бооп
боору. Чуга диге 15-16 халдыг

болур. Чүгө дизе, 15-16 харлыг уругнун угаан-медерели, пси хиказы, мага-боду шак ол «улуг амыдыралга» белең эвес, чедир бышпаан болур. Ынчангаш эрте туттунган өг-бүделерге алгыш-бар бастырык чедир билид.

кырыш, бот-боттарын чедир билип шыдавас таварылгалар тургустунуп, өг-бүлени буступ, буура дүжери, эмин эрттир чалыы авалардан төрүттүнгөн чаштарнын кадыкшылы кошкак болуру хойу-биле таваржыр. Ылаңгайа чүгүл чалыы аваның иштели бергениниң уржуу-биле (албадал-биле дээни ол) өг-бүлө туткан болза, шак ындыг өг-бүлениң назыны кыска болурун амыдырал көргүзүп тураар.

Ооң кадында назы четпейн божуп, өг-бүлө туткан аныяк аваларның (адаларның база) эртембилиг чедип алыры берге апаарының ужуру-биле чоңнуң социалбайдалы чедимче чок болуктеринче аныяк өг-бүлө кире берип болур. Чүге дизе, өг-бүлени, торуттунуп келген чашты азыраар апаар, ол азыраарынга акаш-көпеек негеттинер, а акаш-көпеекти ажылдап алып, а ажылдаар болза, ооредилиени (ортумак школаны) каар ужурга таваржыр. Өөре-

диглени чүглө кежээки салбыр-
ларга уламчылап болур. Ооң-биле
чергелештир эки шалыңныг, азы
кандыг-даа ажилга тургустунуп
алыры нарын, эртем-билиг, квали-
фикация чок кижини кым ажилга
хүлээп алыр деп? Мындыг бай-
далдан аныак өг-бүлө чүглө
хажызыыздан деткимче дузазы-
биле уштунуп болур. А деткимче
чок болза? Бар шаа-биле амы-
дыралды тудар дээш дырбаннап-
дырбаннап, чүү-даа чогул бүт-
пезинге муңчулгаш, холу салдынып,
арага-дарыже кире бээр ийикпе,
акша ажилдап алыры-биле хойлу-
дүрүмүң арта базарынче диттигип
болур...

Чүгө аныяк-өскөн эмин эрттир эрте эр-кыс харылзаа тудар ужурга таваржып туураыл? Мана чангыс аайланчак чурумал тургузары барык болдунмас. Чамдык таварылгаларда күштээшкн-күчүлө, өскө таварылгаларда эшөөрүн өттүнери, улуг кижн болуксаары, бодунуң өг-бүлөзндө таарымча чок байдалдардан дезиксээри, душ болган (кол кезндө арага ишкеш, эзыир бергенн-бнле холбашкан) таварылгалар...

Бистин чуртувуста назы четпээн уругларның божууру 60 чылдарның төнчүзүндөн тура өзүп эгелэш, 1990 чылда ниитизи-биле чон санының өзүлдезиниң соксааны-биле холбаштыр доктаап турупкан. Божуп турар аваларның нити санынга хамаарыштыр алыр болза, назы четпээн аваларның саны агажож хензиг ышкаш сагындырар-даа болза, ук болуушкунче доктаамал кичээнгей угланган турары чугула.

Назы четпейн божуур деп
шиитпирлеп алган аваларнын
ниитилешкек социал чурумалын
тургузар оралдажыышкыннар бар.
Оларнын чамдыктарын сонуурган

көрөзлиндер. Чоруттунган хайгааралдар назы четпейн чыда иштелип саатталы бээр чоруктар хой ажы-төлдүг, кырган-ава, кырган-ачалар-биле кады чурттап турар өг-бүлелерге эвээш таваржыр, а эвээш саннгы уругларлыг өг-бүлелерге хой таваржыр болурун илереткен. Оон аңгыда өг-бүледе эн-не улуу болуп турар уруглары азы кара чаңгыс уруглары эрте-жиг-ле ава алаары хой таваржыр, а хеймер уругларга ол болуушкун эвээш таваржыр болурун илереткен. Бо таварылгада улуг уругларынга ада-иезиниң талазындан кичээнгей ооң соонда өске уругларынчын төрүттүнгени-биле холбаштыр шала кошкап эгелээр, улуг уругларының талазындан дүңмаларын ажаап-карактаарынга киржилгези улгадып, түңнелинде эрте улугузуп эгелээри-биле тайылбырлаттынар.

Назы четпээн аваларның көвей кезин школада өөренип турар, а эвээш кезин профессионал училищелерниң сургуулу болур. Саатталы берген үезинде олар өөредилгезин каар уjurга таваржыр. Ук чалыы аваларның көвей кезинге боттарының ада-иелери дузалажып эгелээр чүве болганда, олар боттарының иштели бергенинге хамаарыштыр улуг бергедээшкинерни билбейн барып болур. Чүгө дize, бүгү харысалга, сагыш чо-ваашкын, материалдыг чарыгдал-дар аныяк аваның ада-иезинге чүдүрлү бээр. Назы четпээн авалар өске үе-чөргезинден улуг-ла ылгалбас — оларның көвей кезин анаа, социал байдалы багай эвес өг-бүлелерден, арага, наркотиктерге сунду чок, таакпылаवास болгулаары хөй таваржыр. Олар-ның эртежики иштели бергениниң кол чылдагааны, арага, таакпы, наркотиктер, социал байдалы чедимче чок өг-бүлөгө төрүттүнгени-даа эвес, а «чок» деп билбези, бодунуң кадыкшылынга тоомча чогу, эр-хөзэжген харылзаа тудар, камгалаанырынга хамаарышкан билгилер чок болганы.

А уруг-дарыглары берген
соонда чалыы аваларның амы-
дыралынга, угаан-медерелинге
кандыг өскерлишкиннер болгу-
лаарыл?

Бир дугаарында, назы чөтпээн аваның бот-үнелели аргажок кудулаар. Чүге дизе, чаш уруг төртүтүнгөн соонда бичи ава бодунун ада-иезинден хамаарылгалыг, үечерезинден аңгыланып, оларның шапкын амыдыралындан чыдыпкаар болгаш бодунуң келир үези туманналчак, чүү болуру орта билдинмес алаар.

Назы четпээн-даа болза, ие кижини, ооң чаш төлүн када-галаары чүглө чоок улузунуң эвес, а күрүненин, ниитилелдин хүлээл-геи болур ужурлуг. Бистин күрү-невисте бо болуушкунга хамаа-рышкан кандыг хоойлу-дүрүмнөр бар болуп туралар?

Саатталгаш, уруг дүжүртүрү.
Бистиң күрүнөвисте уруг дүжүртүр шиитпирни чүглө хөтө рээжен кижиги хүлээп ап болур эргелиг (эр улус аңаа киржиш шыдавас). Ол шиитпирни хүлээп алырынга хар-назынга хамаарышкан кызыгаарлаашкыннар база бар. Тодаргайлаарга, 15 хар четпээн уругга аборт кылдырарда ада-иези азы хоойлу езугаар толээлериниң чөпшээрили негет-тинер. Ол чөпшээрил алырда ада-иезинге саатталы берген уруунун кадыынга хамаарышкан, уруг

дүжүртүрүнүн багай уржуктары-
ның дугайында долу медээлерни
дыңнадыры албан. Бир эвес ада-
иеси чөлшээрешпес болза, аныяк
ава божуур ужура таваржыр.

А бир звес 15 хар четпээн аваның боду-даа, ада-иези-даа божуурн күзеп турар, ыңалча-даа божууру анык иеңиң кадыныңа айыыл тургузуп болур азы чаш төл кандыг-бир аарыглыг, четпес-дудуу төрүттүңүп болур таварылгаларда, эмчилер ол бүгүң эки тайылбырлаар ужурулу. А бо таварылгада аборт кылдыра-рындан ойталап турарын тускай чурум езугаар бижидип алыры чүгүл.

Оон аңгыда чамдык таварылгаларда чалыы ава божуксаар-даа бол, ада-иези уруунун божуурунга удур, аборт кылдырарыне албадай берип болур. Мындыг байдалдарга сааттыг ие, назы четпээн-даа болза, оон чөпшээрели чокта уруг дүжүртүрү болдунмас. Ботаварылгада чалыы иениң эргелерин РФ-тиң Конституциязының 22 чүүлү (хамааты кижиниң мага-бодунга кым-даа дегбес ужурулгүдзэн) биле РФ-тиң кадык камгалалының дугайында хоойлудурумнериниң үндезиннериниң 34 чүүлү (хамааты кижиниң эмчи киржилгезинден ойталаар эргезин быжылгаан) камгалап турар.

А 15 хар чеде берген аныак ие божуур-божувазының дугайында шиитпирни боду хүлэст алыр эргелиг. Ынчалза-даа бо айтырыгны шиитпирлеп турар үедө 15 хар ажа берген иеге уруг дүжүртүрүнүн айыылдыг байдалдарынын дугайында делгерей тайылбырны эмчилер бээр ужурул.

Назы чөпчээн-даа болза, ие кижиниң чаш төлүнүң авазы кылдыр хоойлу эзугар санаттынар болгаш ооң кижизидилгезинге киржир, чаш төлү-биле кады чурттаар эргелери хоойлуда быжыглаттынган. Чүггө назы чөпчээн дээш аныяк аваның ие эргезин казыыры болдунмас.

Назы четпээн ада-ие хоойлу
езугаар бадылажып, өг-бүлө
туткан хүнүндөн эгелээш хоойлу
мурнунга бүрүн эргелиг, кымдан-
даа хамаарылга чок хамаатылар
кылдыр санаттынып эгелээр. А
албан-езузу-биле бадылга чок
аныяк ада-ие назы четкижеге олар
дээш харыысалга чүктөп чоруур
улуг улус (ада-иези, хоойлу езу-
гаар төлээлери) назы четпээн ада-
иениң чаш төлүнүң кижидилгезинге
киржи эргелиг. Ынчалза-даа назы
четпээн иениң амыдыралынче
киржилге чүгө иениң болгаш
чаштың амыдыралынга чаагай
чорукту чедиреринче угланган
болур уjurлуг.

Оон аңыда ие-чаштын, ажы-толданг ог-бүлени деткииринче уланган күрүне политиказының бүгү хемчеглери иениң назы четкен-четпээнинден хамаарышпас.

Чаныывыста хоойлу кырында негелделер-биле камгалаттыңган бол, ниитилелдин, кижилериниң хыйыр-кылчаң азы кочу долган көрүжүндөн камгалаттынмаан назы четпээн чаш иелер эвээш эвес. Оларга бистиң талавыстан деткимче, дуза, чылыг көрүш, чымчак сөс негеттиниң турар дээрзин утпаалыңар. А бир дугаар ээлчегде боттары быжыгып, өзүп четтикпейн чыда ава болурунче чыгартар чүүлдерден чаш ажы-төлдеривисти камгалап чоруулуңар. Ол дугайында чугааны дараазында оон-даа делгеренгей сайгарарын амдыызында аазал каайн.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республикада ажылдап турар күрүне албан черлеринин хевирин өскертиринин аргазы-биле Тыва Республиканын күрүненин бюджет албан черлерин тургузарынын дугайында

2011 чылдың декабрь 23 №767 Кызыл хоорай

2010 чылдың май 8-те «Күрүне (муниципалдыг) албан черлеринин эрге-хоойлу негелделерин сайзыраңгайжыдары-биле холбаштыр Россия Федерациязынын чамдык хоойлужудулга актыларына өскерилгелер кириеринин дугайында» №83-ФХ Федералдыг хоойлуга, 2011 чылдың январь 24-те Тыва Республиканын Чазанын «Тыва Республиканын күрүне албан черлерин тургузарынын, эде организааарынын, хевирин өскертиринин болгаш дүжүреринин, а ол ышкаш Тыва Республиканын күрүне албан черлеринин уставтарын бадылаарынын болгаш оларга өскерилгелер кириеринин чурумун бадылаарынын дугайында» №33 доктаалыга дүүштүр Тыва Республиканын Чазанын доктаадыры болза:

1. Тыва Республикада ажылдап турар күрүне албан черлерин, оларнын ажыл-чорудулгазынын кол-кол сорулгаларын хевээр арттырышаан, хевирин өскертиринин аргазы-биле Тыва Республиканын күрүненин бюджет албан черлерин (моон соңгаар-күрүненин бюджет албан черлери дээр) капсырылга езугаар тургузар.

Тыва Республиканын Чазанын 2011 чылдың декабрь 23-те №767 доктаалыга капсырылга

Тыва Республикада ажылдап турар күрүне албан черлеринин хевирин өскертиринин аргазы-биле Тыва Республикага тургузар күрүненин бюджет албан черлеринин даңзызы

1	2
Тыва Республикада ажылдап турар күрүне албан черинин ады	Тыва Республикада ажылдап турар күрүне албан черинин хевирин өскертиринин аргазы-биле Тыва Республикага тургузунар күрүненин бюджет албан черинин ады
1. Тыва Республиканын күрүненин «Тыва Республиканын аграр лицейи» өөредилге албан чери	Тыва Республиканын күрүненин «Тыва Республиканын аграр лицей-интернады» бюджет өөредилге албан чери
2. Тыва Республиканын күрүненин даван-даяа багай уругларнын Ак-Довурак хоорайда IV хевирин тускайжыткан (коррекциялыг) школа-интернады өөредилге албан чери	Тыва Республиканын күрүненин «Даван-даяа багай уругларнын Ак-Довурак хоорайда IV хевирин тускайжыткан (коррекциялыг) школа-интернады» бюджет өөредилге албан чери
3. Тыва Республиканын күрүненин өскүс чаштарнын, ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларнын Кызыл хоорайда школа-интернады өөредилге албан чери	Тыва Республикада күрүненин «Өскүс чаштарнын, ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларнын Кызыл хоорайда школа-интернады» бюджет өөредилге албан чери
4. Тыва Республиканын күрүненин «Дүлей уругларнын Кызыл хоорайда тускай (коррекциялыг) ниити билиг 1 хевирин школа-интернады» өөредилге албан чери	Тыва Республиканын күрүненин «Дүлей уругларнын Кызыл хоорайда тускай (коррекциялыг) ниити билиг 1 хевирин школа-интернады» бюджет өөредилге албан чери
5. Тыва Республиканын күрүненин озулдесайзыралы дески эвес уругларнын Хондергейде тускай (коррекциялыг) ниити билиг VIII хевирин ниити билиг школа-интернады өөредилге албан чери	Тыва Республиканын күрүненин «Өзүлдесайзыралы дески эвес уругларнын Хондергейде тускай (коррекциялыг) ниити билиг VIII хевирин ниити билиг школа-интернады» бюджет өөредилге албан чери
6. Тыва Республиканын күрүненин озулдесайзыралы дески эвес уругларнын Чербиде тускай (коррекциялыг) ниити билиг 8 хевирин ниити билиг школа-интернады өөредилге албан чери	Тыва Республиканын күрүненин «Өзүлдесайзыралы дески эвес уругларнын Чербиде тускай (коррекциялыг) ниити билиг 8 хевирин ниити билиг школа-интернады» бюджет өөредилге албан чери
7. Өскүс чаштарнын, ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларнын Элегес-Аксы суурда республиканын тускай (коррекциялыг) 8 хевирин школа-интернады күрүненин өөредилге албан чери	«Өскүс чаштарнын, ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларнын Элегес-Аксы суурда республиканын тускай (коррекциялыг) 8 хевирин школа-интернады» күрүненин бюджет өөредилге албан чери
8. Тыва Республиканын кадыкшылынын байдалы-биле кызыгаарлаттынган аргаларлыг сургуулдарнын өөрениринге күрүненин тускайжыттынган (коррекциялыг) өөредилге албан черинин Кызыл-Арыгда тускайжыттынган (коррекциялыг) VIII хевирин ниити билиг школа-интернады	Тыва Республиканын кадыкшылынын байдалы-биле кызыгаарлаттынган аргаларлыг сургуулдарнын өөрениринге күрүненин тускайжыттынган (коррекциялыг) өөредилге албан черинин «Кызыл-Арыгда тускайжыттынган (коррекциялыг) VIII хевирин ниити билиг бюджет школа-интернады»
9. «Тыва Республиканын эмнелге педагогиказынын болгаш аңгы-аңгы өөредилгенин ортумак (долу) ниити билиг «Надежда» школа-интернады» күрүненин өөредилге албан чери	«Тыва Республиканын эмнелге педагогиказынын болгаш аңгы-аңгы өөредилгенин ортумак (долу) ниити билиг «Надежда» школа-интернады» күрүненин бюджет өөредилге албан чери
10. «Республиканын «Тыва Республиканын кадет корпусу» Тыва Республиканын күрүненин казна өөредилге албан чери	«Республиканын «Тыва Республиканын кадет корпусу» Тыва Республиканын күрүненин бюджет өөредилге албан чери
11. Тыва Республиканын өскүс чаштарнын болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларнын Кызыл хоорайда Уруглар бажыны күрүненин өөредилге албан чери	Тыва Республиканын өскүс чаштарнын болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларнын «Кызыл хоорайда Уруглар бажыны» күрүненин бюджет өөредилге албан чери
12. Тыва Республиканын өскүс чаштарнын болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларнын «Танды кожуунун Межегей суурда Уруглар бажыны күрүненин өөредилге албан чери	Тыва Республиканын өскүс чаштарнын болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларнын «Танды кожуунун Межегей суурда Уруглар бажыны» күрүненин бюджет өөредилге албан чери

1	2
13. Тыва Республиканын уругларнын немелде өөредилгезинин «Республиканын элээди уругларынын спорт школазы» күрүненин өөредилге албан чери	Тыва Республиканын уругларнын өөредилгезинин «Республиканын уругларынын спорт школазы» күрүненин бюджет өөредилге албан чери
14. Тыва Республиканын «Профессионал өөредилгенин доозукчуларынын мергежил шилип алышынын болгаш оларны күш-ажылга тургузарынын төвү» күрүне албан чери	Тыва Республиканын «Профессионал өөредилгенин доозукчуларынын мергежил шилип алышынын болгаш оларны күш-ажылга тургузарынын төвү» күрүне албан чери
15. «Тыва Республикада профессионал өөредилге адырынга кижизидилгени сайзырадырынын эртем-методиктиг төвү» күрүне албан чери	«Тыва Республикада профессионал өөредилге адырынга кижизидилгени сайзырадырынын эртем-методиктиг төвү» күрүне бюджет албан чери
16. «Тыва Республиканын өөредилге болгаш эртем яамызынын өөредилгенин шынарын үнелээр институт» күрүне албан чери	«Тыва Республиканын өөредилге болгаш эртем яамызынын өөредилгенин шынарын үнелээр институт» күрүненин бюджет албан чери
17. Республиканын диагностика болгаш сүмө кадар республика төвү күрүненин өөредилге албан чери	«Республиканын диагностика болгаш сүмө кадар республика төвү» күрүне өөредилге бюджет албан чери
18. Республиканын психология-медицина-социал салбырлыг «Сайзырал» төвү күрүненин өөредилге албан чери	«Республиканын психология-медицина-социал салбырлыг «Сайзырал» төвү» күрүненин өөредилге бюджет албан чери
19. Тыва Республиканын өөредилге болгаш эртем яамызынын «Национал школаны сайзырадырынын институту» күрүненин эртем албан чери	Тыва Республиканын өөредилге болгаш эртем яамызынын «Национал школаны сайзырадырынын институту» күрүненин эртем бюджет албан чери
20. Тыва Республиканын «Биосферлиг шинчилелдерин Убса-Нур делегей төвү» күрүне албан чери	Тыва Республиканын «Биосферлиг шинчилелдерин Убса-Нур делегей төвү» күрүненин бюджет албан чери
21. «Өөредилге албан черлеринин хандырылгалынын талазы-биле ажыл-агый-ажылгал бөлүү» республика албан чери	«Өөредилге албан черлеринин хандырылгалынын талазы-биле ажыл-агый-ажылгал бөлүү» республиканын бюджет албан чери
22. Тыва Республиканын ортумак профессионал өөредилгезинин «Тыванын тудук техникуму» күрүненин өөредилге албан чери	Тыва Республиканын ортумак профессионал өөредилгезинин «Тыванын тудук техникуму» күрүненин бюджет өөредилге албан чери
23. Тыва Республиканын ортумак профессионал өөредилгезинин «Тыванын агротехнологиялар техникуму» күрүненин өөредилге албан чери	Тыва Республиканын ортумак профессионал өөредилгезинин «Тыванын агротехнологиялар техникуму» күрүненин бюджет өөредилге албан чери
24. Тыва Республиканын ортумак профессионал өөредилгезинин «Тыванын сайгарлыкчы чорук техникуму» күрүненин өөредилге албан чери	Тыва Республиканын ортумак профессионал өөредилгезинин «Тыванын сайгарлыкчы чорук техникуму» күрүненин бюджет өөредилге албан чери

Күш-ажылдың хоочуннарынга, тылдың ишчилеринге, агартынган кижилер политиктиг репрессиялардан когараан деп санаткан кижилерге, агартынган кижилерин болгаш репрессиялардан когараан деп санаткан кижилеринин бүлелеринин кижигүннеринге социал деткимченин чамдык хемчеглерин хандыраы-биле чарыгдалдарынын кезин дуглаарынга ай санынын акша төлевириг тыпсырынын чурумун болгаш негелделерин бадылаарынын дугайында

2012 чылдың февраль 14 №73 Кызыл хоорай

1991 чылдың октябрь 18-те Россия Федерациязынын «Политиктиг репрессиялардан когарааннарны агартырынын дугайында» №1761-1 Хоойлузунга, 1995 чылдың январь 12-де «Хоочуннар дугайында» №5-ФХ Федералдыг хоойлуга, 2004 чылдың декабрь 29-та Тыва Республиканын «Агартынган кижилерге болгаш политиктиг репрессиялардан когараан деп санаткан кижилерге социал деткимченин хемчеглеринин дугайында» №1147 УХ-1, 2004 чылдың декабрь 29-та «Күш-ажылдың хоочуннарынын болгаш тылдың ишчилеринин социал деткимчезинин хемчеглеринин дугайында» №1159 УХ-1 хоойлуларыга дүүштүр Тыва Республиканын Чазанын доктаадыры болза:

1. Күш-ажылдың хоочуннарынга, тылдың ишчилеринге, агартынган кижилерге, политиктиг репрессиялардан когараан деп санаткан кижилерге, агартынган кижилеринин болгаш репрессиялардан когараан деп санаткан кижилеринин өг-бүлелеринин кижигүннеринге социал деткимченин чамдык хемчеглерин хандыраы-биле чарыгдалдарынын кезин дуглаарынга ай санынын акша төлевириг тыпсырынын чурумун болгаш негелделерин бадылаар.

2. Агартынган кижилер болгаш репрессиялардан когараан деп санаткан күш-ажылдың хоочуннарынга, агартынган кижилерге, политиктиг репрессиялардан когараан деп санаткан кижилерге, агартынган кижилеринин болгаш репрессиялардан когараан деп санаткан кижилеринин өг-бүлелеринин кижигүннери болуп турар күш-ажылдың хоочуннарынга болгаш тылдың ишчилеринге ай санынын акша төлевириг (моон соңгаар-ай санынын акша төлевириг дээр) чедиреринин болгаш шилчилеринин чарыгдалдарын ай санынын акша төлевириг алыр ол-ла дөстөрдөн

боттандырар кылдыр доктадып турар. 3. Ай санынын акша төлевириг чедир болгаш шилчилерин боттандырып федералдыг почта харылзаазынын, са кредит албан черлеринин болгаш өө албан черлеринин болгаш организацинын ачы-дуза төлевириг чарыгдал ай санынын акша төлевириг чедир болгаш шилчилерин боттандырып албан черлеринин болгаш организацинын ачы-дуза чедиреринин экономика талазы-биле бадыткаан чарыгдал барымдаалап санаан хемчээлинге дүү акашландырар.

4. Ай санынын акша төлевириг тыпсы болгаш төлээр Тыва Республиканын Кызыл, Ак-Довурак хоорайларынын бажыны чарыгдалдарынын чонунун социал кам органнары 2005 чылдың декабрь 28-те Тыва Республиканын «Хамаатыларнын чарыгдалдарынын социал деткимченин хемчеглеринин талазы-биле Тыва Республиканын чамдык күрүне бүрүн эргел муниципалдыг тургузугларнын тус чер башкарылга органнарынга тыпсыры дугайында» №1560 УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр боттандырарын доктаадып турар. 5. 2004 чылдың декабрь 28-те Тыва Республиканын Чазанын «Пенсионер инваллид болуп турар күш-ажылдың хоочуннарынга, тылдың ишчилеринге, политиктиг репрессиялардан агартынган когарааннарга ай санынын акша төлевириг хемчээлинин болгаш чурумунун дугайында» №1201 доктаалын күжүн чидирген санаар.

6. Бо доктаалды «Тувинская правда» «Шын» солуннарга парлаар. Тыва Республиканын Чазанын Даргазынын оралакчы А.П.ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың февраль 14-те
№73 доктаалы-биле бадылаттырган

Күш-ажылдың хоочуннарынга, тылдың ишчилеринге, агартыганын кижилерге, политиктиг репрессиялардан когараан деп санаткан кижилерге, агартыганын кижилерниң болгаш репрессиялардан когараан деп санаткан кижилерниң өг-бүлелериниң кежигүннеринге социал деткимчениң чамдык хемчеглерин хандылары-биле чарыгдалдарының кезин дуглаарынга ай санының акша төлевири тыпсырының чуруму

Бо чурум ай санының төлевири алыр эргелиг күш-ажылдың хоочуннарынга, тылдың ишчилеринге, агартыганын кижилерге, политиктиг репрессиялардан когараан деп санаткан кижилерге социал деткимчениң чамдык хемчеглерин хандылары-биле чарыгдалдарының кезин дуглаарынга ай санының акша төлевири (моон соңгаар-ай санының акша төлевири дээр) тыпсырының чурумун, кижилерниң категория-ларының аайы-биле эргежок чугула документи-лериниң даңзызын, ай санының акша төлевири-нин хемчээлин база ону тыпсы-рының чурумун болгаш негелделерин бадылаттыр турар.

1. Ай санының немелде төлевири 2004 чылдың декабрь 29-та Тыва Республиканың Чазааның кижилерге болгаш политиктиг репрессиялардан когараан деп санаткан кижилерге социал деткимчениң хемчегле-риниң дугайында» №1147 УХ-1, 2004 чылдың декабрь 29-та «Күш-ажылдың хоочунна-рының болгаш тылдың ишчилериниң социал деткимчезиниң хемчеглериниң дугайында» №159 УХ-1 хоойлуларынга дүүштүр бот-тандырыр.

2. Чарыгдалдарының кезин дуглаары-ны ай санының акша төлевири Тыва Республиканың девискээринде чурттап ту-рун хамаатыларының дараазында катего-риялары алыр эргелиг:
күш-ажылдың хоочуннары;
тылдың ишчилери;
агартыганын кижилер;
политиктиг репрессиялардан когараан деп санаткан кижилер;

агартыганын кижилерниң болгаш поли-тиг репрессиялардан когараан деп санат-кан кижилерниң өг-бүлелериниң кежи-гүннеринге.

3. Ай санының акша төлевири күш-ажылдың хоочуннарынга дараазында чарыгдалдарының кезин дуглаары-биле боттандырыр тургускан:

телефон ажыглааны дээш абонент төле-вириниң талазы-биле, радиону ажыг-лааны дээш ачы-дуза төлевири-нин талазы-биле;
чуртталга оран-савазында ажыглап тура-ны шөлүнүң төлевири-нин талазы-биле;
коммунал ачы-дузаны төлээр талазы-биле (суг хандырылганы, суг аргыштырыл-ганы, амыдырал болгаш өске-даа артынчы-ларны үндүр сөөрткени, газ, электри бол-гаш чылыг энергиязы, а төп одалга чок бажыңнарда чурттап турар күш-ажылдың хоочуннарынга—кадыг одаар чүлдү садып алырынга болгаш ол одаар чүлдү чедирер транспорт ачы-дузанын төлээринге);

кадык камгалалдың күрүнө болгаш иш-палдыг албан черлеринге дииш про-тез-терин белеткээринге болгаш септээринге чүг металлдар болгаш металл-керамика-дан төлээр чарыгдалдардан аңгыда);

Тыва Республиканың девискээринде ачы-даа хоорайга хоорайның пассажир транспорту-нүгү хевирлеринге (таксиден аңгы), ниити ажыгдалдың автомобиль тран-спортига (таксиден аңгы), хоорай чоогунуң ачы-даа хоорайлар аразында чоруурунга, ол иш-палдыг кайда-даа чурттап турары аанчокка;

4. Ай санының акша төлевири тылдың ишчилеринге дараазында чарыгдалдарны алыр-биле тургускан:

эмчилерниң рецептилерин езугаар эм-таң алырынга;
Тыва Республиканың девискээринде ачы-даа хоорайга хоорайның пассажир транспорту-нүгү хевирлеринге (таксиден аңгы), ниити ажыгдалдың автомобиль тран-спортига (таксиден аңгы), хоорай чоогунуң ачы-даа хоорайлар аразында чоруурунга, ол иш-палдыг кайда-даа чурттап турары аанчокка;

кадык камгалалдың күрүнө болгаш му-напалдыг албан черлеринге дииш про-тез-терин белеткээринге болгаш септээринге чүг металлдар болгаш металл-керамика-дан төлээр чарыгдалдардан аңгыда);

5. Күш-ажылдың хоочуннарынга тылдың ишчилеринге чарыгдалдарны кезин дуглаары-биле дараазында ай санының

немелде төлевири бээр:

телефон ажыглааны дээш абонент төле-вириниң талазы-биле, радиону ажыглааны дээш ачы-дуза төлевири-нин талазы-биле;
коммунал ачы-дузаны төлээр талазы-биле (суг хандырылганы, суг аргыштырыл-ганы, амыдырал болгаш өске-даа артын-чыларны үндүр сөөрткени, газ, электри бол-гаш чылыг энергиязы, а төп одалга чок бажыңнарда чурттап турар күш-ажылдың хоочуннарынга—кадыг одаар чүлдү садып алырынга болгаш ол одаар чүлдү чедирер транспорт ачы-дузанын төлээринге).

6. Ай санының акша төлевири агар-тыганын кижилерге дараазында чарыгдал-дарны дуглаары-биле тургускан:

чуртталга турары административтиг рай-оннуң девискээринде хоорайның пассажир транспорту-нүгү хевирлеринге (таксиден аңгы) чоруурунга;

хоорай чоогунуң аргыжылганының автомобиль транспорту-биле чоруурунга;
телефон тургузарынга;

дидиш протезтерин белеткээринге болгаш кылырынга (оңнүг металлдар болгаш ме-талл-керамика өрттээр төлээр чарыгдал-дардан аңгыда);

суг, агаар азы хоорайлар аразының автомобиль транспорту-биле чылда бир катап аргыжарынга (дыштаныр черинге чедир болгаш дедир кээр);

чуртталга оран-савазында ажыглап турары ниити шөлүнүң төлевири-нин (ком-мунал квартираларга—ажыглап турар шөлүн езугаар) талазы-биле, ооң иштинде кады чурттап турар өг-бүлө кежигүннеринге;

коммунал ачы-дузаны төлээр талазы-биле (суг хандырылганы, суг аргыштырыл-ганы, амыдырал болгаш өске-даа артын-чыларны үндүр сөөрткени, газ, электри болгаш чылыг энергиязы, а төп одалга чок бажыңнарда чурттап турар күш-ажылдың хоочуннарынга—кадыг одаар чүлдү садып алырынга болгаш ол одаар чүлдү чедирер транспорт ачы-дузанын төлээринге);

7. Ай санының акша төлевири агар-тыганын кижилерге дараазында чарыгдал-дарны дуглаары-биле тургускан:

эмчилерниң рецептилерин езугаар эм-таң садып алырынга;

хоорай чоогунуң аргыжылганының авто-мобиль транспорту-биле чоруурунга (такси-ден аңгы);

суг, агаар азы хоорайлар аразының автомобиль транспорту-биле аргыжарынга коммунал ачы-дузаны төлээр талазы-биле (суг хандырылганы, суг аргыштырыл-ганы, амыдырал болгаш өске-даа артын-чыларны үндүр сөөрткени, газ, электри болгаш чылыг энергиязы, а төп одалга чок бажыңнарда чурттап турар күш-ажылдың хоочуннарынга—кадыг одаар чүлдү садып алырынга болгаш ол одаар чүлдү чедирер транспорт ачы-дузанын төлээринге).

8. Ай санының акша төлевири агар-тыганын кижилерниң болгаш политиктиг репрессиялардан когараан кижилерниң өг-бүлелериниң кежигүннеринге оларның ээлеп турары чуртталга оран-савазының төле-вириниң талазы-биле чарыгдалдарны төлээринге доктаадып тургускан.

Агартыганын кижилерниң болгаш поли-тиг репрессиялардан когараан кижилер-ниң өг-бүлелериниң кежигүннеринге оларның өг-бүлелериниң ажил кылып шыда-вас болгаш кады чурттап турар кежигүннери кирер.

9. Ай санының акша төлевири дараа-зында хемчээлдерлиг:

күш-ажылдың хоочуннарынга—765 руб;
тылдың ишчилеринге—796 руб;

күш-ажылдың хоочуннары болуп турар тылдың ишчилеринге—474 руб;

агартыганын кижилерге—868 руб;

политиктиг репрессиялардан когараан деп санаткан кижилерге—783 руб;

агартыганын кижилерниң болгаш поли-тиг репрессиялардан когараан деп санат-кан кижилерниң өгбүлелериниң кежи-гүннеринге—363 руб.

10. Бүгүлүктө айыттыганын хамаатыларының чамдык категорияларынга ай санының акша төлевири-нин хемчээлин чыл санында күштүг болуп турар хоойлу езугаар индексастар.

10. Ай санының акша төлевири тыпсы-рын болгаш төлээрин Тыва Республиканың Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларының, кожууннарының чоннуң социал камгалал органнары 2005 чылдың декабрь 28-те Тыва Республиканың «Хамаатыларының чамдык категорияларынга социал деткимче талазы-биле Тыва Республиканың чамдык күрүнө бүрүн эргелерин муниципалдыг тургузу-ларның бот-башкарылга органнарынга тыпсырының дугайында» №1560 УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр боттандырыр.

11. Ай санының акша төлевири феде-ралдыг хоойлуларда, Тыва Республиканың хоойлуларында болгаш нормативтиг өске-даа актыларда көрдүнгөн элээш каш барым-даалар езугаар алыр эргелиг хамаатыга (күш-ажылдың хоочуну болуп турар тылдың ажилдакчызында аңгыда) ай санының акша төлевири оларның кайы-бирээзиниң элээн хой түңнүг хемчээлдин барымдаалап төлээр.

12. Хосталгазын казып шииттирген ха-маатылар доктаадып тургускан ай санының акша төлевири бодунуң херек эрттирип турары эдип чазаар албан черинде турар социал камгалал органынче ол албан чери-ниң администрациязын дамчыштыр дилег кирир.

13. Ай санының акша төлевири алыры-биле хамааты бодунуң доктаамал чурттап турар черинде социал камгалал органынга кирир чүүлдери:

хостуг байдалга бижээн билдириш-кини;

бодун бадыткаар документиниң хоол-газын;

социал деткимчениң хемчеглерин алыр документиниң хоолгазын;

агартыганын кижилерниң болгаш поли-тиг репрессиялардан когараан кижилер-ниң өг-бүлелериниң кежигүннери деп санаткан кижилер агартыганын кижилер-биле болгаш политиктиг репрессиялардан кога-раан кижилер-биле кады чурттап турарының дугайында документиниң немей кирир.

Документилерниң хоолгазын оларның боттары-биле каттай эккээр.

14. Билдиришкенин билдириш-кинер болгаш чоннуң социал камгалал органының шиитпирин бүртүкээр тускай журналга хамаатының дилег кирген хүнүнде азы билдиришкенин болгаш эргежок чугула документилерниң почта дамчыштыр кирген хүнүнде бүртүкээр. Ай санының акша төлевири дээш дилег кирген хамаатының билдиришкенин болгаш эргежок чугула документилерин азы билдиришкенин болгаш эргежок чугула документилер почта-биле келгенде хүлээп алганының болгаш бүртүкээриниң фактызын болгаш ай-хүнүн ооң чурттап турар чериниң аайы-биле чоннуң социал камгалал органының билдиришкенин ээзинге бергени хол жүжү дыңнады-биле—5 ажил хүнүнүң дургузунда бадыткаар.

15. Ай санының акша төлевири тыпсыр кылдыр кирген документилериниң шынныы болгаш долзуу дээш хамааты хары-салгалыг болур.

16. Бо чурумда көрдүнгөн эргежок чугу-ла документилерни билдиришкениге (ооң иштинде почта-биле келгеннерге) кошпаан азы чамдызын кошкан болза, билди-ришкенин болгаш кирген документилерни хамаатыга кирген хүнүнде (билдиришкени почта-биле келгенде, билдиришкени кирген хүнүнде 5 ажил хүнүнүң дургузунда) эгидер, ооң-биле чергелештир четпес документилер дугайында дыңнадыр.

17. Ай санының акша төлевири хамаа-тының эргежок чугула документилер-биле кады кирген билдиришкенинге барым-даалап, ол төлевири эргениң тургустунган үезинден эгелеп, ыңчалза-даа 2005 чылдың январь 1-ден эрте эвесте тыпсыр.

Ай санының акша төлевири хамаатының Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужулгазын езугаар ол категорияга хамааржыр үезиниң хуу-саазында тыпсыр.

18. Ай санының акша төлевири тыпсы-рының дугайында билдиришкенин чоннуң социал камгалал органы ол билдиришкенин эргежок чугула бүгү документилер-биле бүртүкээр хүнүнден он ажил хүнүнүң дур-гузунда сайгарар.

19. Тыпсырының азы ону тыпсырыдан ойталаарының дугайында шиитпирин чоннуң социал камгалал органы билдиришкенин бүртүкээр хүнүнден он ажил хүнүнүң дур-гузунда хүлээп алыр.

Хамаатының билдиришкенин ханды-рарындан ойталаан таварылгада чоннуң социал камгалал органы ол шиитпирин хүлээп

алган хүнден беш ажил хүнүнден орайтат-пайн ойталаан чылдагаанын болгаш үндүр-ген шиитпирин хомудаарының чурумун айыт-пышаан, билдиришкенин ээзинге дыңнадыр болгаш ол-ла үеде бүгү документилерни эгидер. Ойталаан дугайында дыңнадыгны хамаатыже почта дамчыштыр чорудар.

Билдиришкенин ээзиниң кириген доку-ментилеринде кирген медээлерниң шынга дүүшпейн турары болгаш (азы) ол кижиде ай санының төлевири алыр эргезиниң чогу ойталаарында барымдаа болур.

Чоннуң социал камгалалының девискээр органының-даа, чоннуң социал камгалалы-ның үстүкү органының шиитпирин (айтыш-кынын) хамааты судка хомудап болур.

21. Ай санының акша төлевири тыыс-канда ону барымдаалааш, хамаатыга ай санының акша төлевири доктаадып тур-гускан бөлүк документилери-биле алыкчы бүрүзүнүң хуу херээн четчелээр.

22. Ай санының акша төлевири алыкчы бүрүзүңгө четчелеттинген хуу херектерин ай санының акша төлевири ап турар черинде чоннуң социал камгалал органынга кадагалаар.

23. Хамааты чурттап турар черин Тыва Республиканың девискээринге солугур болза, ай санының акша төлевири ап турар кижиниң көже берген черинде чоннуң социал камгалал органының негелдезин езугаар хуу херекти олче дамчыдар.

24. Ай санының акша төлевири-нин санаашкынын ай санының акша төлевири-нин алыкчызының хуу агар санының тускай кезээнге боттандырыр.

Бир эвес ай санының акша төлевири-нин алыкчызы боду баш миннип шыда-вас болза, ооң хуу агар санынга ол кижиниң хоойлу езугаар төлээзиниң дугайында медээлерни кирир.

25. Ай санының акша төлевири-нин түңүн хуу агар санче шилчидерин хуу херектиң документилеринге болгаш чоннуң социал камгалал органынче кирген өске-даа доку-ментилерге үндезилеп боттандырыр.

26. Ай санының акша төлевири ара соксадырын, узадырын болгаш катап төлээр Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужулгазында көрдүнгөн таварылгаларда болгаш чурум езугаар боттандырыр.

27. Ай санының акша төлевири сокса-дыры:

1) ай санының акша төлевири алыр эргелиг хамаатының өлген таварылгазында, а ол ышкаш ону доктааткан чурум езугаар өлген азы ис чок чиккен деп санаанда, алык-чының өлген деп чарлаарының дугайында шиитпирин азы ону өлген азы ис чок чиккен деп санаанының дугайында шиитпирин күштүг болуп кирген айының соонда үнген айының 1-ниң хүнүнүң соондан;

2) ай санының акша төлевири-нин алык-чызы Тыва Республиканың девискээринден дашкаар доктаамал чурттаары-биле көжүп чорутканда, ыңдыг байдал тургустунган айының соонда үнген айының 1-ниң хүнүнүң соондан.

28. Алыкчының чогуур үезинде албааны ай санының акша төлевири санаарын эрткен үенин езугаар, ыңчалза-даа ону алыр дугайында дилег кирген чылының соонда үш чылдан хой эвес хуусаада төлээр.

Ай санының акша төлевири ол төле-вирни боттандырыр органның буруузу-биле албаан болза, эрткен үеке кандыг-даа кызыгаарлашкын тургуспайн төлээр.

29. Ай санының акша төлевири-нин алыкчызынга санап каан акшаны ол дириг чораан үезинде кандыг-бир чылдагаан-биле ап шыдаваан болза, ону ооң салгалынга дамчыдар өнчүзүнүң составыга кирир болгаш Россия Федерациязының хоойлужу-лугазында доктаадып тургускан ниити негелделер езугаар салгап алыр.

30. Ай санының акша төлевири төлээр эртип турар календарь ай дээш бот-тандырыр.

31. Ай санының акша төлевири-нин санаттыганын түңүрүн алыкчыларга төлээр (чедирерин) федералдыг почта харылзаа-зының организациялары, саң-хөө-чээли ал-бан черлери болгаш өске-даа албан черлери болгаш организациялар боттандырыр.

32. Хосталгазын казып шииттирген кижиге ай санының акша төлевири шииттирген кижиниң агар санынче Россия Федерациязының Кеземче-күүселде кодекзиниң 107 чүүлүнде негелделерни сагып тургаш, шилчидер.

БҮГҮ-ДЕЛЕГЕЙНИҢ ПОЭЗИЯ ХҮНҮ-БИЛЕ!

ЮНЕСКО-нуң 1999 чылда болган кол шиитпирлээннер. Бирги делегей чер-конференциязының 30-ги сессиясында гелиг поэзия хүнү ЮНЕСКО-нуң штавы чылдың-на март 21-де Бүгү-делегейниң турар Париж хоорайга болуп эрткен. Поэзия хүнүн эрттирери бадылаттынган. Хүндүлүг номчукчуларывыс, сөс уран Олар поэзия амгы үениң кижизиниң чүүлүнүң мөгейикчилери! Силерге Бүгү-сагыш-сеткилиниң эң-не чидиг болгаш делегейниң поэзия хүнү-биле байыр ханы айтырыгларынга харыы болуп чедирбишаан, солунувус почтазынга шыдаар, ынчалза-даа олче ниитилелдин келген амгы үениң авторларының кичээнгейин угландыраары чугула деп шүлүктөрүн парладывыс.

Куулар ЧЕРЛИГ-ООЛ

Урезиннер үнүп турар хөзүн коргеш,
Үүлө-ижим соң даарта бүде бээр деп,
Үргүлчүнүң идегелим мени кагбаан —
Үгөр оруун эдерген дег салымым боор.

Хөзүн безин хүнге өөрүп чемижин бээр,
Хөңнүм сенээ ынакшылын ырлап чоруур.
Көрбес-тир мен, согур мен деп муңгарава —
Хөй чонга чоргааралым ындыг быжыг.

Хүн чок болза, октаргайга чүү турар?
Шупту согур, үскүлөжил кааптар ыйнаан.
Күзел одун оттур чырыгы сылдыс чокта
Шуурганныг кара дээр-даа каяа турар.

Хүн чок болза, амыдырал өжөр ыйнаан.
Күзел одун кысып алыр үндезин чок.
12.03.1912 чыл.

Караа көрбес композитор төрөлиң деп,
Канчап билбейн чораанымыл, күжүр дунмам,
Кадыр дагга чедип алгаш, сылдызы бооп,
Карак болуп чорааныңны магададым.

Октаргайның кижі көрбес кулаанга ол
Човулаңын игил-биле элдээртип каан.
Ол үннер Гомер ыткан тоолдар дамчып,
Чогаал бижир салым-хуумга дөгүм болган.

Сылдысты көөр ооң караа чок-даа болза,
Көк дээрге ужугарын ол дыңнаан.

Шыны-биле карактыглар кулаавыс чок,
Көк дээрниң чажыт үнүн дыңнаваан бис.

Черде бүгү болур, болбас шимчээшкенин
Дээрде булут сымаранып эртип турар...
13.03.2012 чыл.

Кайда-ла-бир ырак дээрде
Камгалакчы сылдызым бар.
Караңгы дүн асканымда
Хараттынып дилей бээр мен.

Муң-муң сылдыс аразында
Мурнуу чүктүн шолбаны бо.
Муңгаш тамаа дүжүрбейн,
Мурнум орта чырып келир.

Карак чивеш аразында
Кандыг айыыл турбады дээр.
Камгалакчы сүлдем өршээ,
Каш-даа катап тыным алган.

Төрзөн черге, төрзөн чонга
Ынаам арыы — дээрде сылдыс.
Төктүп келир шүлүмүм нүүрүн
Ыдыкшыдып деткип чоруур.

Аныянда кызыл-дустаан
Авам караа ында чоор бе,
Кайда-ла-бир ырак дээрде
Камгалакчы сылдызым бар.
31.10.2008 чыл.

ЧАА ЧЫЛДЫҢ САРЫННАЛЫ

Шырайымга
Шыйыг немеп, каастап чурааш,
База бир чыл
Баалык ажыр ырап бар чор.
Кандыг кончук
Караңнадыр дүрген эрти,
«Харың каш?» — дээн —
Харыылаар-даа хөңнүм чогул.

Чылдар меңээ
Чылбас ышкаш чораанын ам
Бодал келгеш,
Борбак бажым
соктаар-дыр мен.
Соктаарга чүл —
Соомда калган үем ээлбес,
Дүжүмде дег,

Дүп чок ырап чоруй барган...
Артып калган
Алдын ышкаш эвээш өйүм
Үнезин мен
Үүлө-биле долдур хаптааш,
Келир өйге
Кежиим кылдыр сөңнезимзе...
Нина СЕРЕНОТ.

НҮҮР

Арнывысче
удур-дедир көржүп алган,
амгы шагның
ийи эвес,
алды-чеди арнын кеткен,
шагар-хемдир диживисти
чажырылган;
хендирбези сына берген,
кергезен нүүрнү
кедип алган шырынмавыс
шуглап алган
аагайлап-мөгелешкен
аажок-ла ора-дыр бис...
Мөгележил ораывыс
мен-даа билир —
сен-даа билир...
Сактырга-ла,
чарын эдин чара чивес
шанылар дег, чашпаалажып —
мөгележил орувуста,

чанывыска
кокаарактар улужар-дыр...

КЫЖЫК

1.
Азарганчыг уруглар
маргышкаш, — ыглашты,
Акы-угбазы болушкаш, —
чогушту.
Ада-иези доораттан киришти,
Алгыш-кырыш аал сыңмас
болду-у!

Ожээн-кыжык куруг черден
ооскүдү,
Өңнүктөр өжээтилер бооп
чарылды.
Чараш ойнаарак хунаашкаш, —
ыглашкан
Чаштарның сайзанаа бузулду.

2.
Эрге хунаашкан дүжүметтер
чогушту,
Элбер-самдар мени аразыңга
тиктинди.
Өскелерниң ямбызы дээш,
тулуштум,
Өңнүктөр өжээтилер
апарды.

Бай эргетеннер өңчү дээш
силгишти,
Байлаанче шымдылааш,
чуртумну тиктинди.
«Соон хараарын, мурнун
истээрин» уттувус,
Содааже ыдалаткан чаштар
дег болдувус.

Алексей БЕГЗИН-ООЛ.
Октябрь 4-5. 2008 чыл.

ДҮЖҮМДЕ КЫС

Отче-косче халыгы
дег назынымда
Оолчук мен холзедипкен
уруг-биле
Эрик кыдыы ногаан шыкта
четтинчипкен,
Эгин кожа, каткы-хотлуг
чоруур-дур бис.

Унун дургаар чергелештир
үнүп келген,
Узун, чараш ыяштарның
аразынга

Аай-дедир сывыртажып
халчып тургаш,
Алдын билээм салаанарга
кедирген мен.

Чинге, чараш дурт-сының
куспапкаш,
Чивеңешкен сылдыстар дег
карааң көргеш,
Сыртылааштыг чаагыңче
ошкапкаштың,
Сырбаш кыннып, базырыгып
оттуп кээр мен.
Арбай БАЙЫР-ООЛ.

Удавас час.
Удаан бойдус чоорганын
Иези хүн
Изиг херел-холу-биле
«Оглукужуум,
Оттуп келем» — дигензиг-даа,
Ажа тытып,
Аяс чырык хүлүмзүрүүр.
Чанагаш оол
Сагындырар төгерик чер
Херлип, көстүп,
Хевин-чазап, ойнап үнер.
Удавас час
Удаан бойдус оттуп келир.
Шончалай ОНДАР.

ШЕМИ АЪДЫ ЧҮГҮРҮК-

Аътка хандыкшылым аът кажаазының чанында
болду-ла бе? Ынчан 6-7 хар үези арай чаш мен, ын
Шемиде өске бүгү өглерниң оолдары дег, аътка
амырап каар мен. Тос харлыг тургаш, чарыш аъды
кожуунуң сумуларынга болгулаар чарыштарга кире
дуржулгам улгадып олурган үем чүве.

Ам сактып олурарымга эрткен
чүс чылдың бежен чылдарының
ортаа үези-ле боор. Шемиң
чылгы малының хөйү шыкка
сынышпас чыгыы, кара шаар чүве
турду. Чайын «Большевик» кол-
хозтун чылгызын Борбак-Арыг
шыгыңче кирип кээр. Чылгычылар
хереглээн малдарны суур адаанда
аът кажаазыңга эккээр. Чылгы
кирип турар өйде өөрүм оолдар-
биле маң-биле ыдып-ла бээр бис.
Оон аңаа ойнап хүнээр бис. Чыл-
гычылар бисти чаптаар, көгүдүп
хөөредирге чээргээннеп, кургаг
хараганнап, ажилгырывыс кежээ-
ле апаар.

Биче салгал бистерниң кол
командылакчывыс, чаңгыс-ла дың-
наар улуг күткүкчүвүс — Байыр
Кара-Сал акый. Тренер башкывыс
база ол. Аъттар чарышче үнүптери
билек, бичи оолдар хүрештирер
кижи Узун Байыр. Ону Шеми чону
ынчаар адаар. Бир-ле катап улуг
тренеривис Узун Байыр чоок
төрели чадавас, бистин бир
эживис-биле кажаа ындында
сымыранчып турлар. Мени эскер-
бээн, билбээчөөнней аарак, шуут
чоокшулай бергеш, салгын аайы-
биле мындыг сөстөрни дыңнап
четтигиптим:

— Кушкаш-оол база шоваазы
шору апарып-тыр. Буттап турда суг
туттунгур, аваангыры шымбай.
Ооң-биле хүрежи бээрине, «Ка-
жааң аксын хаавыт, канчаарын
бодун шыдаш» дээримге, дүүн
сенээ өөредип кааным долгай
дегээни суккаш, андара долгай
каавыт шүңме, кайгалым, — деп
дугуржуп турлар.

Черле ынчаш арга-дуржул-
галыг улуг акаалар ажыктыг сүме
кадып, ону, мону кыл деп алгыр-
жып-ла эгелээр. Чамдык аргалар-
ны хүреш үезинде чажыт сөстөр-
биле айтып бээр. Чижээлээрге,
кажааң аксын хаавыт дээрге
долгай дегээ ажыглаары ол. Дөрт
хончу келирге «сарыг мегелевит»
дээр, ол болза солагай бутту бут
аразыңче кирип баскаш, оң тала-
зыңче хоюут деп турары ол.

Чылгычылар одаанга чээрген
чыгып, хараганнап, отка өрттөткен
чуургалар дайнап оргаш-даа,
бодал чүгле ол — чарыш аъдын
мунган болза. Чамдыктарының
бодалында ТАР мөгези, чаңгыс
чер-чурттуу Арзылаң Чамыяң мөгө
турганы шын.

Чылгы малды мунуп өөреди-
рин, ону ажаап хайгаараарын,
чарышка белеткеп соодарын, мал-
маганны ажаап, карактап чораа-
нымны, Шеми чуртумнуң делгем-
нерин, каас-чараш бойдус чуру-
малын, турлаг-хонаштарны сактып
келиримге эргим-не-дир.

Чарыш аъдын тос харлыымдан
эглээш шериг чоруткуже мунган
мен. Шеми чүгүрүктөрүниң ара-
зыңга кандызы турбады дээр:
узак, кезек, хоюган, аскымнаар...
Аскымчы аътты чарыштырган
малдарның мурнунче уштап маңнап
үнүп олурда, чырыын үезинде
чыыра тыртпас болза, маңнап
орган уундан өскертир чүткүүр.

Ооң ынчал баарын оваарып билир
мунукчу чарыш үезинде таптыг
башкарып шавар чүве. Чарыштар
үезинде Доржулдай Куулар даа-
йымның Сарыг-Доруун мунуп тур-
дум. Ол үелерде Шеми куулар-
ларының аъттары тергиидеп тур-
ганын кожуун чону билир. Комбу
Кууларның Калчан-Хоору хат-
казыргы ышкаш, даваннары черге
дээп-дегбейн чоруур ышкаш, ке-
дергей чүгүрүк аът ол. Улуг-Биче
Калчан-Шилгилер төөгүде арткан,
а Комбуштаар Комбунуң Биче-
Калчан-Шилгизи база кончук дээн
чүгүрүктөрүниң бирээзи чүве.

«Ак-көк хемниң кижі
бир дугаар тыва кинода
Улуг-Калчан-Шилгизи
жыңга эртип келгенин т
чүве. Ол сурагылыг ме
Кууларның аъды-дыр. О
дээн аът мунукчузу
Монгуш чарыштарга мун
Бир чылын Хорум,
зунга улуг аъттар чарыш
миниң 10 аъды шупту Чо
кожуунуң сумуларының
теринге четтирбейн, ш
гаш, мурнап келгенин ке
Ол-ла чайын «Искра»
маевказынга Шемиңиң
Шилгилери хамыкты му
талып келген. Аңаа Ме
гуштуң Чүгүрүк-Боразы
сыкпаан. Бо аът Өвүр
хелбээ Моолдун Улаанг
пионнааш, «Дипломну»-
шола атка четкен аът. О
рыштырган чүгүрүктөр
Бажың-Алаактан Комб
Чүгүрүк-Каразы эки т
болганын чон утпаан.

Мээң даайым Бады-Ц
Доржулдайның чүгүрү
адын Кызыл-оол Монгу
Тыва областың аът чары
доктаамал киржип чорд
Хөндөргей суурда чуртта
Улуг акым Эрес-оол Хо
эзир куш дег эстеннедир
Калчан-Хоор чарышта
дакпыр эртип турду. Жа
лыг акымның оглу Хере
Боразы база кончук аът.
тин оглунуң доруг чава
чылдың Наадымында че
каан, ооң соонда Гамир
ак хавактыг Шилгизи ийи
келди.

«Эки аътка ээ хөй»
сеткил-биле чугаалаза-
нуургактардан аңгыда,
адааргактар база бары
чыг. Бир катап Шемиге
шевик» совхозунуң ма
болур деп турда, Доржу
база кончук дээн чүгүрүк
Доруу чиде берген. Оон
гени: кара сагыштыг, кар
Үстүү Хову-Аксында аал
дан аътты үндүрүп аппара
даванын шимчeves кылды
дир хүлээш, хараачыгай
бедик элден чууп бады
болган.

Бир кезек үеде Шеми
гүрүк малдары чиде хона
Мээң бодалым-биле оон
гааны: чүгүрүк, чыраа, са
дарны ажык-кончаа сүрге
дып-саарып каапканында

Түннелинде сүмеле
чүүлүм: чүгүрүк аъттың ээзи
чарышче салыр бетинде
чаңын хандыр өөрөнип, б
чаңчыктырып алган, конч
билир мунукчузунга хүл
чарыш маргылдаазыңче аът
Аът мунукчузу коргуш чо
дидим, берге байдалдарда
ген үне бээр мерген уга
дилги дег кажар, дензизи
болуру чугула.

Бо хүннерге чедир аът
чуларынга спортчу раз
тыпсып турганын эскербээ
Аът мунукчуларынга раз
тыпсып каар чүве болза, мер
улам бедей, сонугарал дам
Чарыштарга хөй киришкен
на, арга-дуржулга улгадыр
чигзиниг чок. Ынчан чылгы
ынак, ону азырап каракта
ажылгыр, шыдамыккай киж
өзеринге спортчу мергежил
дээрзин олар утпас, аът м
чузунуң алдар-адын бедик
чедирер деп бодаар мен.

Кушкаш-оол ХОВАЛ
Россияның күш-культу
ның болгаш спорттун терг
ТР-ниң алдарлыг ажилдак

ТЫВАГА МАССАЖТЫ САЙЗЫРАДЫРЫ ЧУГУЛА

Массажтын кыска төөгүзү. Ол улусчу медицинадан эрте тывылган. Массаж дээрге араб сөстен укталган деп чамдык эртеменнер бижип турар. Өскелери ол грек сөстен тывылган деп айтыкан. Үшкүлери латин сөстен келген деп бижип турар.

Оожум океанның ортулуктарына чурт-чораан кижилер массажты эмнээшкенин кылдыр ажыглап чораан. Массаж бурунгу үеден бээр-ле эмнээшкенин уран деп санаттынып турар. Ол мергежил кызыл-беле индустар биле кыдаттар — негиде мурнуку черде. Кыдат массажтын 1779 чылда бурунгу кыдат номда даяр бижээн. Индияга болгаш Кыдатка массажты ыдыктыг кижилер кылып турган. Чурттарда массаж школазы кончуг сайлаан. Грек эмчилер (Асклепад болгаш өөреникчилери) бурунгу Римге ботта-нып школазын ажыдып турган. Ынчан-на массаж үзүн ажыглап турган. Римниң ар-бажынынга келген кижилерни кулдар сажтаар турган. Ону кылып бетинде гим-тиканы албан чорудар. Бүгү мага-ботту сажтаан соонда үс-биле албан чаар. Сажты шеригжиткен системага күш-дал сайзырадыр ажыл кылдыр көрүп турган. X-XI век араб медицинага массаж-ты сайзыраан үези болур. Ол үеде сажтын чаа хевирлери көстүп, методи-ар база бижиттине берген. XIX вектиң чурттарында Европага болгаш Россияга сажты клиникаларга (гинекология, психология, неврология, травматология) шенел-тилди ажыглап турган. Амгы үеде сажтын улуг-улуг хоорайларында массаж-ты ажиттынган. Тайланд, Кыдаттан кылып кижилерни чалап, өөредил-ген эрттирип турар. Тывага массажты кылдыр арганы химия талазы-биле Бартан. Ойдуң чорудуп, ооң арга-ны ол-суртаалдап турган болгай. Бөгүн мергежили бедик массажтын спе-циалисти өзүп турар. Тывада Чөөн чүк улусу медициназының дээди эртем-ин аныяк эмчи Саяна Бюрбюевна — массажты эки билер специали-сти бирээзи. Ол көрей, моол, кыдат-шкыннерниң аргаларын билер, арга-улаа солчуп, Моолга-даа ажылдап турган. Ол дугайында 2006 чылдардан-на аныяк, аңаа аажок өөрүп чораан Журналист кижиниң сорулгазы чонга-тыг, боттук херекти непередир болгаш кижилерни чонга таныштырып болур. Эрттип турган. Мээң сонургап чораан эмчи баштай «Цеченлинг» хүрээзинге-деп турганын дыңнаан мен. Ынчан ооң арга-ла непереп, холчок шыырак эмчи сөстөрүн чаңгыс эвес удаа дыңнаан

мен. Ынчалза-даа ооң-биле ужуражыр арга менээ ынчан тургустунмаан.

2011 чыл. Ноябрь. Кызылдың эмчи учи-лищезинге массаж кылып специалистерниң билиин бедидер, өөредилге соонда серти-фикат тыпсыр график астынган. Республи-каның кожуун, суур, хоорай бүрүзүндө массаж кылып специалистер келген. Оларны училищениң эмчи, башкызы Сисимаа Аракчаева Бичекей хүлээп ал, кижилер бүрүзү-биле тус-тузунда ужуражып, эки кызып өөренирин күзээн.

Баштайгы хүннерде дүрген дуза чедирер аргаларны, психология, туберкулез, нарко-мания, травматология, инфекция дээш, өске-даа эртемнерге билиглерни тускай спе-циалистер номчуп, оларга немелде билиг-лерни берген. Өөредилгениң эң кол кезээ массаж-ла болгай. Массажист эмчилерге эң-не солун, дээштиг, көрүштүг кичээлди, мээң шагдан тура сонургап, ужуражыксап чорааным эмчи Саяна Бюрбюевна Доңгак эрттирген. Бир дугаар кичээлде ол эжиктен кирип келирге, ногаан өңүг хөйлең, чүвүрү ооң карааның өңүн улам чырык кирип турган. Шилгедек, дурт-сыны бодунга таа-рышканы кончуг, үнү оожум, эриннери чыр-таш кылдыр хүлүмзүрүп олурар эмчи өөре-нип келгеннерниң сонургалын дораан чаалап апкан. Ооң карактары, залда олурган улусту шинчилээн дег, кижилер бүрүзүңге эргилдир доктаап турган. Саяна Бюрбюевна дараазында кичээлге интерактивтиг самбыраны ажыглааны кончуг дээштиг бол-ган. Эрткен кичээлдерге шала удумзургай олурган кижилерниң карактары дээрге, күске көрүп каан моортай дег, артында сергеп келген, сонургалы кыптыга берген орлар. Кыска үе дургузунда Саяна Бюр-бюевна Доңгак хөй чугааның орнунга, интерактивтиг самбыраны ажыглап, бодунун практиктиг аргаларын көргүзүп, даштар дузазы-биле болгаш вакуумнуг массажты ажыглааны чедишкенин билген. Бо эмчи-ниң ажыглааны массажтын чаа хевирлери, амгы чөөн чүк эмнээшкенинде эң-не сайзы-раан арга-метод болур. «Уевис арай эвээш болду» — деп, башкы түңнел кичээлинде арай хараадаксап чугаалаан. Билдиг башкының өске-даа аргаларын кижилер бүрүзү сонургаан, улаштыр көрүксээн.

Кызылдан Маруся Чанчы-Хөөевна Ооржак, Аржаана Мерген-Хереловна Хо-мушка, Кама Шыдыраевна Ондар, Чечена

Өөредилге соонда чурукка тырттырып алганнар.

Доңгак, Алла Маадыровна, Шагаан-Арыг-дан Валентина Кыргысевна Доңгак, Оюмаа Байысоевна дээш, өске-даа кожууннарда келгеннер чурукка тырттырып, билиг-мергежил алганын өөрүп чанганнар.

Чөөн чүктүн улусчу медициназының дээди эртемни дооскан эмчи Саяна Бюр-бюевна Доңгактың кырган-ачазы эмчи-лама башкы кижилер чораан. Ол репрессияга тава-рышкан. Лама-башкының мергежилин амгы салгалы дөзеп, уктап чорууру өөрүнчүг. Саяна Доңгак алыс боду Өвүрнүң Торгалыг чурттуг. Өвүрнүң ээзи Альберт Владимирович Доңгак — республиканың травматология салбырының дээди эртемниг эмчизи. Олар үш ажы-төлдүг. Бо өг-бүлениң намдары кайгамчык солун, байлак. Тыва улустун уктуг-идик чылыг деп мерген угаады бар. Ук төөгүзүндө чылыг, чымчак сагыш-сеткилдиг өг-бүледен тарап бодараан, кончуг онзагай эмчилер-дир. Оларның амыдырал-чурттал-газын аңгы тоожуур болза, солун-на. Массажтын амгы үеде кайы хире сайзырап келгенин кижилер магадап, чугаалап ханмас. Дөрт чыл бурунгаар Новосибирск хоорайга кыдат специалистин дөрт хонук делегей чергелиг семинарына Сибириниң хоорайла-рындан дыка хөй кижилер келген. Тускай херекселдер дузазы-биле эмнээшкенин улус ал, каракка көзүлдүр-ле сегип, ооң ажыктыг сүмелерин дыңнап магадап ханмаан. Ол мындыг чүүлдерни чугаалаан: «Ине-биле эмнээшкени ам Кыдатта эрги арга-метод апар чыдар. Ийде, янзы-бүрү инфек-цияларны тыптып турары-биле инени ажыг-лаарын шеглеп турар. Чүге дээрге, ине тава-

рыштыр кижилер инфекцияны ал болур. Бөгүн ине-биле эмнээшкени магниттен кылган тускай херексел солупкан. Хол-биле массаж кылып арга чийгей берген. Амгы чаа методтар-биле ажылдап өөрениңер». Семинар үезинде кыдат специалист янзы-бүрү массаж херекселдерин ажыглаар холушак аргаларны көргүскен. Москвада буряттар улусчу медицина төвүн ажыдып алган, ында массажты дыка сайзырадып турар. Ол төптөрдө тибет, кыдат эмчилер чалаттырып, керээ езугаар ажылдап турар. Москва хоорайда массажтын төлевирлиг төптөри хөй. Кожаларыыс Бурятияда болгаш Моолда улусчу эмнээшкени болгаш массаж дыка сайзырап орат. Чөөн чүк улустарының улусчу медициназы кайда-даа сайзыралды алган. Тывага келген кижилер: «Мында улусчу медицина төвү бар бе?» — деп айтырар. Тыва дээрге бурунгу культу-разын камгалап алган девискээр деп билип турар болгаш, улусчу эмнээшкени мында онзагай деп билип турары ол.

Кызылдың медицина колледжинге улусчу эмнээшкени болгаш массажты төле-вирлиг кылдыр чүге өөредип, сайзырадып болбас деп. Кызылдың чунар-бажынардыг массажты ажыдып, чаа арга-хевирже кирзе чүл? Камбы-Лама эргелелинге улусчу меди-цина, массаж кылып эмчи база тургу дег чүве-дир. Тыва кижилерниң кызымак, шу-дургу, талантызын үнелеп, хуумда чонумга чоргаарланып чурттап чоруур мен. Тыва-лар — мээң делегейимде эң-не онзагай талан-тылыг чон.

Лидия ИРГИТ,
журналист.

Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-иштинин талазы-биле күрүнө комитеди — онунуң организакчызы, ыяш белеткелиниң талазы-сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырап арга-биле, онза чугула таварылгада Тыва Республиканың девискээринге күрүнө болгаш иппалдыг херекселдерни хандыраары-биле арга-

арыгның өзүмнерин садып алырының-садарының керээлерин чарар эргени садар талазы-биле №3-кр/12 аукционну ТР-ниң «Тою лесничествозу», «Шагаан-Арыг лесничествозу», «Чадаана лесничествозу» күрүнениң казна албан черилериниң параметрлеринге дүүштүр аас-биле садыглаашкын хевирлиг эрттирерин дыңнадып тур:

Турар чери		Кварталдың тускайлаан черниң №	Ыяштың хем-чээли (куб.)		Породазы	Шөлү (га) чылда	Ажылгалдың чөлшээрэн хевир	Аукц. ед-ын өртээ (рубль-биле)	Долааның түнү (рубль-биле)
Песни-чество	Лесни-чествонуң участогу		Шупту	Ооң иш-тинде ту-дуг ыяжы					
оюу	Сыстыг-Хем	132/22,26	201	-	Б	35,9	Ыяш белет-кели, 1чыл	1052,4	105,24
оюу	Тоора-Хем	10/9	632	220	Л	13,6	Ыяш белет-кели, 1чыл	27658,4	2765,84
оюу	Тоора-Хем	9,10/3,1,8	1712	-	Л/Б	17,2	Ыяш белет-кели, 1чыл	5836,6	583,66
оюу	Тоора-Хем	24/17	596	192	Л/Б	5	Ыяш белет-кели, 1чыл	21191,0	2119,1
адаана	Чадаана	151/2	219	191	Л	5,1	Ыяш белет-кели, 1чыл	25485,0	2548,5
агаан-арыг	Арыг-Үзүү	99/5	317,33	272,45	Л	3	Ыяш белет-кели, 1чыл	36708,9	3670,89
Шупту:			367,33	875,45		79,8		117932,3	11793,23

1. Арга-арыг участогунун кызыгаары тодараттынмаан, ажылгалга кызыгаарлаашкыннар тургустунмаан.

2. Аукцион эрттирер чери болгаш ай-хүнү: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», кабинет 131, 2012 чылдың апрель 11-де 10.00 шакта (тус чериниң шагы-биле).

3. Аукционга киржириниң чагыын киририн эгелээр ай-хүнү болгаш хуусаазының доостуру. Аукционга киржириниң чагыларын бо медээни парлаан хүнден 2012 чылдың апрель 6-га чедир ажыл хүннеринде кирир.

4. Албан-еэзунун сайтызы: аукцион дугайында документилерни Интернет четкизинде «www.gov.tuva.ru» деп сайтыда кирир.

5. Өртекти өстүрериниң аразы (аукционнун базымы) — аукционга садар чүүлүн эге өртээниң 5 хуузу.

Долаа дугайында медээлер болгаш ону төлээриниң чурumu: аукционга киржири-биле 2012 чылдың апрель 6-га чедир аукцион единицаның эге өртээниң 10 хуузу хемчээлди долаа акшаны аукцион организакчызының дараазында агар санынче төлевир поручениези-биле шилчидери-биле боттандырап:

Государственный комитет по лесному хозяйству Республики Тыва. Получатель: УФК по Республике Тыва (Госкомлес РТ л/с 05122009940)

ИНН 1701046164; КПП 170101001
р/сч.40302810800002000002 ГРКЦ НБ Рес.Тыва Банка России г.Кызыла БИК 049304001. «Төлевирниң ады» деп черге «№3-кр/12 аукционга киржилге дээш долаа төлевири» деп айтыр.

6. Арга-арыгның өзүмнерин сдып алырының-садарының керээ-лерин чарарының хуусаазы: арга-арыгның өзүмнерин садып алырының-садарының керээзин аукцион протоколунга ат салган хүнден он ажыл хүнүн дургузунда чарган турар ужуруг.

7. Аукционга киржириниң дугайында долу медээлерни аукционнун организакчызындан 8(39422) 6-19-18 деп телефондан билип ал болур силер, харылзажыр кижилер — Ирина Васильевна Сорокина.

Пенсия фондузундан

КАА-ХЕМ КОЖУУНЧЕ ҮНҮҮШКҮН

Пенсия фондузунун Тывада салбырының специалистери чер шимчээшкенинден элээн когараан Каа-Хем кожуунун чурттакчы чонунга үнүүшкүнүг хүлээп алышкынны чорудуп эгелээн.

Анаа келген кижилер пенсия хандырылганы, пенсия камгаладылганы, ие капиталы, социал төлөлгелер, ажилдавайн турар пенсионерлерниң дыштанып чоруунун халас оруу дээн чижектиг айтырыгларны тодаргайы-биле билип алырлар.

Хүлээп алышкынны клиент албанының тускайжыткан автомашиназынга чорудар. «Дугуй кырында офис» деп адап турарыыс автомашина янзы-бүрү оргтехника, кижилер бүрүзүнүн медээлери кирген

баазаже коштунган ноутбук болгаш өске-даа техниктиг дерилге-биле хандырылган.

Мобильдиг клиент албанының автомашинасында хүлээп алышкынга келген кижилер кожуун төвү кирип, үе-шагын чидирбейн, Пенсия фондузунун специалистинден бодунун айтырыгларын делгеренгей-биле билип алыр. Специалист күш-ажыл стажын санап бээр, херек справканы парлаар, документиниң хоолгазын кылып бээр болгаш келген кижиниң айтырыгын болур-чо-

гууру-биле билдингир тайылбырлап бээр.

Март 16-да Пенсия фондузунун специалистери Көк-Хаак болгаш Авайган суурларга хүлээп алышкынны чоруткан. Март 19-тан 28-ке чедир мобильдиг клиент албанының машиназы Каа-Хем кожуунун шупту суурларын эргип кезири.

Март 19-та-Ильинка болгаш Бүрен-Бай-Хаак; 21-де-Дерзиг-Аксы, Бүрен-Аксы; 26-да-Бояровка база Кундустуг; март 28-те-Бүрен-Хем болгаш Суг-Бажы суурларга хүлээп алышкынны кылыр.

Россияның Пенсия фондузунун ТР салбырының парлалга албаны.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң ачавыс, кырган-ачавыс Хүлер-оол Кыргысович ЧАМЗЫ 1947 чылдың март 22-де Улуг-Хем кожуунун Хендерге сумузуна төрүттүнген.

Хүлер-оол Кыргысович улу өөредилгезиниң шугумунга үр-тү ажылы дээш «Россия Федерациязы» өөредилгезиниң тергенини» деп хүндү төлөтпүг болган. Ол — күш-ажылдың 4 ажы-төлдүн, 8 оолдун, 2 кыстың

ачазы. «Чуртталгамдан демдеглелдер» деп номун Мергежилин, арга-дуржулганын салгакчыларынга да төлөтпүг ажыл-ишчи.

Уруу Айлаң Хүлер-ооловна — Кызыл-Арыгның корре школа-интернатта эмчи, күдээзи Иван Куштаараонович-школада кижизидикчи башкы, уруу Айяна Хүлер-ооловна — Арыг ортумак школазында математика башкылавышаан, өө эргелекчизи, огул Эрес Хүлер-оолович — Балгазын шко черчение, ОБЖ башкызы, огул Чингиз Хүлер-оолович — Септе техниктиг күш-ажыл башкызы, керни Аяна Ч. «Теремок» ясли-садтын эргелекчизи, уйнуу Амыр Ч. Кызылдың «Идегел» школа-интернатта күш-культура башкы, керни Ольга Чамзы — Кызылдың №7 школада башкы.

Биске амыдыралдың оруун айтып берген, 65 харлаан өл быжыг кадыкшылды, ажы-төлүнүн аразына хой чыл чурт ам-даа буянныг ажыл-үлени бүдүрүп чоруурун күзедиин

Өөнүн ишти, ажы-төлү болгаш хой санныг төрөлүгүн

КОНКУРСТУ ЧАРЛАП ТУР

Тес-Хем кожуунун Берт-Даг сумузуун Төлээлекчилер хуралы Тес-Хем кожуунун Берт-Даг сумузуун чагырга даргазының албан-дужаалын ээлээринин конкурзун чарлап тур, ол 2012 чылдың апрель 13-те 14.00 шакта Тес-Хем кожуун, Берт-Даг суур, Найырал кудумчузу, 1 деп адрессте суму чагыргазыга болур.

Конкурстун негелделери:

Берт-Даг сумузуун чагырга даргазы албан-дужаалга Россия Федерациязының 30 хардан анык эвес, дээди эртемниг, удуртур албан-дужаалдарга ажыл стажы 3 чылдан эвээш эвес, шийтирип чорбаан хамааты кордал болур.

Документилерни комиссияже дужаарының чуруму:

сумунун чагырга даргазы албан-дужаалга

кандидат 2012 чылдың апрель 9-та 17.00 шакка чедир дараазында документилерни кириер:

1. Билдиринишкени;
2. Паспортуун, күш-ажыл дептеринин, эртем-билииниң дугайында дипломуун хоолгазын;
3. Эмчи шындылганы (№086/У майык езугаар);
4. Допчу наамдарын;
5. Шийтирип чорбаанының дугайында шындылганы;
6. Орулгаларының дугайында декларацияны.

Документилерниң хоолгаларын дужаап тура, оларны боттарын көргүзөр.

Конкурстун негелделериниң дугайында тайылбырны үстүндө айыттыгандарга адресстен билип апар болур. Харылзажыр телефоннар: 8-923-264-45-62; 8-923-260-80-27.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыг харыс салгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үең экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ ВЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

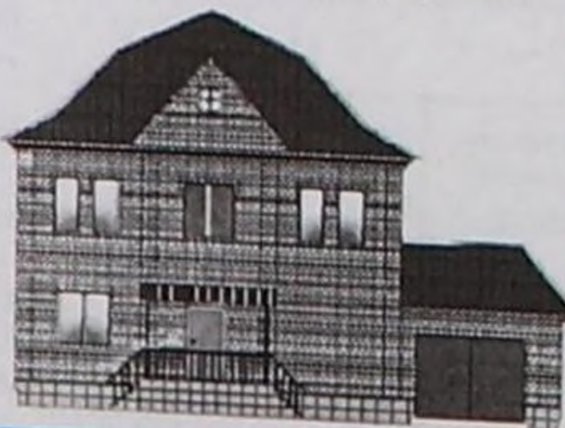
«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага апар болур.

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ КООПЕРАТИВИ БОЛГАШ ЧИЦГИНЕ ПОДРЯДЧИК «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН Московская кудумчузунда, «Южный» №10 микрорайонда коттедждер хоорайын тудуп эгелээнин дыңнадып тур (коттедждерниң шөлү 175 дөрбелчин метрден 320 дөрбелчин метр чедир, 1 болгаш 2 каыттардан тургустунган, долузу-биле чаагайжыттыгандар).

Тудуг кылырының болгаш садып алыгының дугайында «Энергострой» КХН-че 8-905-920-41-01, 8-923-268-90-73;

«Московский №1» чуртталга-тудуг кооперативинче 3-45-00, 8-913-343-70-05 телефоннарже долгап болур.

Кышкы спортчу сезон эки эрткен.

Чингиз СААЯНЫҢ тырттырган

Бодалдар дизи

Чуртталга дээрже шимчээш-кин, хөделиишкенин-дир, а хөделиишкенин-демисел ол-дур.

В.Г. Белинский.

Чараш чүүлүн кол-ла утка-зы бодунун сорулгазынга оон дүгүлү турары болур.

Джакомо Леопарди.

Ынакшыл чүгле ханы са сеткил боорундан аңгыда уран чүүл-дур.

О.Бальз

Херээжен кижинин чур турар черинге, бажың-балга, ог-бүлезинге кезээ ш амыр-тайбың, аас-кежик туу

Б.Василь

ШЫН

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамызы. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редак-торнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдистер—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9030. Чагыт 31. Номери парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникацияларына хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республиканың талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың март 12-де эде буртук

Херечилелдин дугаары—ПН №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко.

Солунда парлалтыг материалдарның авторларының бодалдары редакция

туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгандар санны болгаш өске

фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.